

Молдаханова М.¹, Кариев А.², Гелиши Ю.³, *Тайболатов Қ.⁴

¹ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

³ Гази университеті

⁴ Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,

¹ Қазақстан, Шымкент

² Қазақстан, Алматы

³ Түркия, Анкара

⁴ Қазақстан, Астана

² ORCID 0000-0002-7789-9080

³ ORCID 0000-0003-2816-3261

⁴ ORCID 0000-0002-4027-0203

*k.taibolatov@uba.edu.kz

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНА БЕЙІМДЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Бұл зерттеу жоғары оқу орны жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің бейімделу ерекшеліктерін зерттеуге арналған.

Зерттеудің мақсаты – ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің университеттің білім беру ортасына бейімделуінің әлеуметтік, эмоционалдық және білім беру аспектілерін зерттеу. Зерттеуге білім беру қажеттіліктерінің түріне қарай топтарға бөлінген 40 бірінші курс студенттері қатысты.

Деректерді жинау үшін Лайкерт шкаласы бойынша құрастырылған 11 мәлімдемені қамтитын сауалнама пайдаланылды, ал талдау үшін сипаттамалық статистика, бір факторлы дисперсиялық талдау (Уэлч) қолданылды.

Нәтижелер студенттердің бейімделуін орташа есеппен қанағаттанарлық деп бағалайтынын көрсетсе, ал топтар арасында әлеуметтік байланыстарды орнату қабілеті ($p = 0.002$), стресс деңгейі ($p = 0.039$) және психологиялық көмектің қолжетімділігі туралы хабардар болу ($p = 0.046$) сипаттамалары арасында айтарлықтай айырмашылық бар екенін көрсетті. Бұл ретте оқу материалдарының қолжетімділігін және оқытудың техникалық құралдарын пайдалануды қоса алғанда, білім беру аспектілері топтар арасында айтарлықтай айырмашылықтарды көрсеткен жоқ. Негізгі проблемалар әлеуметтік және эмоционалды бейімделумен байланысты, бұл стресс деңгейін төмендетуге, әлеуметтік интеграцияны арттыруға және психологиялық көмектің қолжетімділігін жақсартуға бағытталған қолдау бағдарламаларын әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Нәтижелер ерекше білім беруді қажет ететін студенттердің бейімделуіне кешенді көзқарастың өзектілігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері инклюзивті білім беру тәжірибесіне және жоғары оқу орындарында қолдау жүйесін жетілдіру үшін тиімді болмақ.

Түйінді сөздер: студенттердің бейімделуі, ерекше білім беру қажеттілігі, инклюзивті білім беру, әлеуметтік интеграция, психологиялық қолдау, білім беру ортасы, жоғары оқу орны.

Кіріспе. Ерекше білім беруді қажет ететін студенттерді жоғары оқу орындарының білім беру ортасына бейімдеу инклюзивті білім беру жағдайында өзекті тақырып екені анық [1]. Студенттердің әлеуметтік бейімделуі олардың білім беру ортасына сәтті қосылуын анықтайтын негізгі факторлардың. А. Бандура атап өткендей, студенттер қауымдастығына сәтті интеграция оң өзін-өзі бағалауды қалыптастырады және академиялық мотивацияны арттырады [2]. Зерттеулер көрсеткендей, ерекше қажеттіліктері бар студенттер стереотиптерге, өзін-өзі бағалаудың төмендігіне және қарым-қатынас дағдыларының болмауына байланысты әлеуметтік байланыстарда жиі кедергілерге тап болады [3]. Осыған байланысты жоғары курс студенттері бірінші курсқа жанадан қабылданған ерекше білім беруді қажет ететін студенттерге жоғары оқу орнының жаңа академиялық және әлеуметтік ортасына бейімделуге көмектесетін тәлімгерлік (менторлық) бағдарламаларды ұйымдастыру қажет. Peer Mentorship Programs – бұл жоғары курс студенттері мен ерекше қажеттіліктері бар студенттер арасында тәжірибе мен психоәлеуметтік қолдау алмасуға негізделген құрылымдалған бастамалар. Мұндай бағдарламалар ерекше білім беруді қажет ететін студенттердің өзін-өзі бағалауына, академиялық бейімделуіне, ортаға әлеуметтік кірігуіне және эмоционалдық

тұрақтылығына оң әсер етеді. Зерттеулерге сәйкес, бұл бастамалар инклюзивті орта қалыптастыруға және студенттердің оқудан шығып кету қаупін азайтуға ықпал етеді. Бағдарлама көбінесе жүйелі кездесулер, арнайы тренингтер мен қолдау сессиялары арқылы жүзеге асырылады [4]. Ерекше білім беруді қажет ететін студенттер үшін эмоционалды бейімделу айрықша рөл атқарады. Студенттерінің эмоционалды бейімделуі олардың академиялық және әлеуметтік талаптардан туындаған стрессті жеңу қабілетімен байланысты. Зерттеулер студенттердің стресстің жоғары деңгейі олардың оқу үлгерімі мен жалпы әлауқатына теріс әсер ететіндігін растайды. Білім беру ұйымдарында психологиялық қолдаудың қолжетімділігіне ерекше назар аударылады [5]. Студенттердің мұндай қызметтердің қолжетімділігі туралы хабардар болуы олардың эмоционалды тұрақтылық деңгейін айтарлықтай арттыратынын көрсетті. Сонымен қатар, Майер мен Саловейдің тұжырымдамаларына негізделген стрессті басқару және эмоционалды интеллектті дамыту бойынша тренингтерді енгізу студенттердің мазасыздық деңгейін төмендетуге ықпал етеді [6].

Ерекше білім беруді қажет ететін студенттерінің білім беру бейімделуі оқу материалдарының қолжетімділігін, оқыту тәсілдерін дараландыруды және заманауи технологияларды пайдалануды қамтиды. Хэймен және Шемеш зерттеулерінде, бұл студенттер дәстүрлі оқу материалдарын пайдалануда қиындықтарға тап болады, бұл мультимедиялық оқулықтар, қолжетімді платформалар және ассистивті технологиялар сияқты цифрлық шешімдерді енгізуді қажет етеді [7]. М. Донмез зерттеулері мәтінді оқу бағдарламалары, аудиокітаптар және онлайн платформалар сияқты ассистивті технологияларды қолдану мүмкіндігі шектеулі студенттердің үлгерімін арттыруға ықпал ететінін көрсетеді [8]. Сонымен қатар, адаптивті білім беру платформалары сияқты жасанды интеллект жүйелерін дамыту студенттердің жеке қажеттіліктерін ескеруге және жеке оқыту траекторияларын құруға мүмкіндік береді.

Университет оқытушыларын инклюзивті топтармен жұмыс істеуге дайындау да маңызды фактор екені анық, бұл Л. Бутабаева педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру қажеттілігіне назар аударатын еңбектерінде көрсетілген [9].

Саламан декларациясында тұжырымдалған инклюзия тұжырымдамасы (ЮНЕСКО, 1994) білім беру ортасы барлық білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бейімделуі керек екенін көрсетеді [10]. Зерттеулер инклюзивті орта ерекше қажеттілігі бар студенттердің академиялық нәтижелері мен әлеуметтік интеграциясын жақсартуға ықпал ететіндігін дәлелдейді [11]. Алайда, Р. О. Агавелян атап өткендей, мұндай ортаны құру тек білім беру инфрақұрылымындағы өзгерістерді ғана емес, сонымен қатар оқытушылар мен студенттердің инклюзияға деген көзқарасын өзгертуді қажет етеді [12].

Инклюзия саласындағы прогреске қарамастан, ерекше қажеттіліктері бар студенттер үшін білім беру бағдарламалары мен психологиялық көмектің қолжетімділігі мәселелері әлі де өзекті. Көптеген университеттер ресурстардың жетіспеушілігімен және оқытушылардың жеткіліксіз дайындығымен бетпе-бет келеді. Сонымен қатар, ерекше білім беру қажет ететін студенттер өз құрдастарының стигматизациясы мен кемсітушілігі туралы жиі хабарлайды, бұл олардың бейімделуін және студенттер қауымдастығына қосылуын қиындатады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің сәтті бейімделуі әлеуметтік, эмоционалды және білім беруді қолдауды қамтитын кешенді тәсілге байланысты екенін көрсетеді. Осыны анықтау мақсатында зерттеу жүргізілді.

Әдістер мен материалдар. Зерттеудің мақсаты – ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің университеттің білім беру ортасына бейімделуінің әлеуметтік, эмоционалды және білім беру аспектілерін зерттеу.

Зерттеуге көру, есту, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы бойынша 40 бірінші курс студенттері қатысты. Олардың орташа жасы 17,4, қатысушылардың жынысы бойынша 65 % әйел (N = 26), 35 % ер (N = 14).

Деректерді жинау үшін студенттердің бейімделу деңгейін бағалайтын 11 мәлімдемеден тұратын сауалнама қолданылды. Сауалнаманың әр сұрағына Лайкерт шкаласын қолдану кірді, онда респонденттер 1-ден (толық келіспеймін) 5-ке дейін (толық келісемін) баға бере алады

[13]. Сауалнама бейімделудің негізгі аспектілерін қамтыды, мысалы, курстастарымен ортақ тіл табу, оқытушылар мен білім беру ортасын қолдауды қабылдау, стресс деңгейі, психологиялық көмектің қолжетімділігі туралы хабардар болу және техникалық құралдарды пайдалану. Барлық деректерді жинау бір оқу семестрінде жүргізілді.

Деректерді талдау үшін заманауи статистикалық әдістер қолданылды, соның ішінде Уэлчтің бір факторлы дисперсиялық талдауы [14]. Уэлчтің бір факторлы дисперсиялық талдауы олардың білім беру қажеттіліктерінің түріне қарай топтастырылған студенттер топтары арасындағы айырмашылықтарды бағалау үшін пайдаланылды. Бұл әдіс дисперсиялардың гетерогенділігіне төзімділігі үшін таңдалды, бұл топтарда әртүрлі деректер дисперсиясы бар жағдайларда дәлірек нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Барлық есептеулер деректерді өңдеу Jamovi статистикалық бағдарламалық жасақтамасының көмегімен жүргізілді. Талдаудың негізгі процедурасы бейімделу аспектілері арасындағы қатынастарды зерттеу үшін корреляциялық матрицаны құру, сондай-ақ дисперсиялық талдау нәтижелері бойынша студенттер топтары арасындағы айырмашылықтардың маңыздылығын бағалау болды. Статистикалық мәні $P < 0.05$ деңгейінде бағаланды.

Зерттеу үш кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде сауалнама арқылы мәліметтер жиналды және алынған жауаптар негізінде қатысушылар топтарға бөлінді. Екінші кезең, дисперсиялық талдауды жүргізуді және алынған нәтижелерді, деректерді өңдеуге және талдауға арналды. Үшінші кезең деректерді түсіндіруді, тұжырымдарды және ұсыныстарды әзірлеуді қамтыды. Зерттеуде этикалық талаптар қатаң сақталды. Респонденттердің деректері құпия сақталды және зерттеуге қатысу барлық кезеңдерде ерікті болды [15]. Зерттеуде тәуелді айнымалылар әлеуметтік, эмоционалды және білім беру бейімделуінің көрсеткіштері болды, ал тәуелсіз айнымалы білім беру қажеттіліктерінің түрі болды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Зерттеу нәтижелерін талдау ерекше білім беруді қажет ететін студенттердің университеттік ортаға бейімделуінің негізгі аспектілерін, соның ішінде олардың әлеуметтік, эмоционалды және білім беруді қолдауды қабылдауын көрсетеді. «Мен группаластарыммен оңай тіл табысамын» мәлімдемесінің орташа мәні 2.83 ($SD = 1.45$), бұл әлеуметтік бейімделудің орташа деңгейін көрсетеді. Жауаптардың біршама өзгергіштігіне қарамастан, медианалық мән (3.00) студенттердің бір бөлігі өздерінің әлеуметтік дағдыларын қанағаттанарлық деңгейде бағалайды деп болжайды, алайда минималды мән (1) тұлғааралық қатынастардағы қиындықтардың бар екендігін көрсетеді. Интеграцияның жоғары деңгейі «Мен өзімді студенттер қауымдастығының бір бөлігі ретінде сезінемін» ($M = 3.45$, $SD = 1.32$) мәлімдемесінде байқалады, мұнда 4.00 медианасы студенттердің көпшілігі өзгергіштікке қарамастан ұжымның бір бөлігі екенін растайды. Оқытушылар мен курстастардың қолдауы төмен бағаланады ($M = 2.63$, $SD = 1.43$), бұл сапалы өзара әрекеттесудің жоқтығын және студенттердің жеке қажеттіліктеріне назар аударуды көрсетеді. «Мен университеттің білім беру ортасында өзімді жайлы сезінемін» мәлімдемесі арқылы ұсынылған эмоционалды бейімделудің орташа мәні 3.17 ($SD = 1.38$) құрайды, бұл университет жағдайларын бейтарап бағалау туралы айтады. Сонымен қатар, «Мен оқу процесіне байланысты стрессті сирек сезінемін» ($M = 3.35$, $SD = 1.29$) мәлімдемесі студенттердің орташа стресс деңгейін көрсетеді. Психологиялық көмектің қол жетімділігі туралы хабардарлық орташа деңгейде қалады ($M = 2.95$, $SD = 1.58$), ал мәндердің жоғары таралуы ($Min = 1$, $Max = 5$) бұл қызметті қабылдауда айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. «Университет ұсынатын оқу материалдары менің қажеттіліктеріме толық сәйкес келеді» мәлімдемесі ($M = 3.23$, $SD = 1.67$) бейтарап бағалауды көрсетеді, яғни ерекше қажеттіліктері бар студенттерге материалдарды бейімдеуді жақсарту мүмкіндігін көрсетеді. Оқытушылардың қолдауымен тапсырмаларды орындау қабілеті де орташа бағаланады ($M = 3.13$, $SD = 1.56$). Техникалық оқыту құралдарын пайдалану ($M = 3.00$, $SD = 1.30$) студенттер арасында осы санатты қабылдаудың салыстырмалы біркелкілігін болжайтын ең аз таралуға ие. Бейімделуге қанағаттану ($M = 3.15$, $SD = 1.41$) және білім беру ортасын дамуға ықпал ететін ретінде қабылдау ($M = 2.83$, $SD = 1.47$) орта деңгейді көрсетеді. Тұтастай алғанда, нәтижелер студенттердің бейімделуін орташа есеппен қанағаттанарлық деп бағалайтынын көрсетеді, бірақ көптеген көрсеткіштердегі айтарлықтай стандартты ауытқулар

олардың тәжірибесінің гетерогенділігін көрсетеді. Оқытушыларды қолдау, материалдардың қолжетімділігі және психологиялық көмек туралы хабардар болу сияқты бейімделудің негізгі аспектілерінде анықталған бейтарап немесе төмен бағалар қолдау шараларын күшейту қажеттілігін көрсетеді (1-кесте).

1-кесте. Зерттеу нәтижелері бойынша статистикалық сипаттама

	Орташа	Медиана	SD	Min	Max
Мен группаластарыммен оңай тіл табысамын	2.83	3.00	1.45	1	5
Мен өзімді студенттер қауымдастығының бір бөлігі ретінде сезінемін	3.45	4.00	1.32	1	5
Мен оқытушылар мен курстастардан жеткілікті қолдау аламын	2.63	2.00	1.43	1	5
Мен университеттің білім беру ортасында өзімді жайлы сезінемін	3.17	3.00	1.38	1	5
Мен оқу процесіне байланысты стрессті сирек сезінемін	3.35	3.50	1.29	1	5
Қажет болса, психологиялық қолдау алу үшін қайда бару керектігін білемін	2.95	3.00	1.58	1	5
Университет ұсынатын оқу материалдары менің қажеттіліктеріме толық сәйкес келеді	3.23	3.00	1.67	1	5
Мен оқытушылардың қол жетімді көмегінің арқасында оқу тапсырмаларын сәтті орындай аламын	3.13	3.00	1.56	1	5
Техникалық оқыту құралдары маған оқу процесінде көмектеседі	3.00	3.00	1.30	1	5
Мен университеттің білім беру ортасына бейімделгеніме қуаныштымын	3.15	3.00	1.41	1	5
Университеттің білім беру ортасы менің жеке және кәсіби дамуыма ықпал етеді	2.83	3.00	1.47	1	5

Дереккөз: авторлар құрастырған.

Бір факторлы дисперсиялық талдау (Уэлч) бейімделудің зерттелетін аспектілері бойынша студенттер топтары арасындағы елеулі айырмашылықтарды көрсетті (2-кесте). Әлеуметтік бейімделу аспектісі бойынша «Мен группаластарыммен оңай тіл табысамын» мәлімдемесі 0.002 құрайтын статистикалық айырмашылықтарды көрсетеді ($F = 9.6045$, $df1 = 3$, $df2 = 11.1$), яғни студенттердің әлеуметтік байланыстарды орнату қабілеті олардың қажеттіліктерімен байланысты топтық байланыстарына тәуелді екенін көрсетеді. Бұл тұжырымдар өзін-өзі тиімділікті дамытудағы әлеуметтік интеграцияның рөлін көрсететін Бандураның теориясына сәйкес келеді [2, 24 б.].

Сонымен қатар, «Мен өзімді студенттер қауымдастығының бір бөлігі ретінде сезінемін» ($p = 0.348$) топтар арасындағы айырмашылықтар аса байқалмады ($F = 1.2195$), бұл студенттердің көпшілігі өздерінің студенттер қауымдастығына кірігуін бірдей бағалайтынын көрсетеді. Оқытушылар мен курстастардың қолдауы ($p = 0.833$) да айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетпеді ($F = 0.2876$), яғни қажеттілік түріне қарамастан академиялық ортада қолдаудың жалпы тең қабылдауын болжайды.

Университеттің білім беру ортасындағы жайлылыққа байланысты бейімделудің эмоционалды аспектісі ($p = 0.932$) айтарлықтай айырмашылықтарды анықтаған жоқ ($F = 0.1435$). Алайда, оқу процесіне байланысты стресс деңгейі топтар арасындағы статистикалық тиісті айырмашылықтарды көрсетеді ($p = 0.039$, $F = 3.8693$). Бұл студенттердің белгілі бір

санаттарында стресстің жоғары деңгейі бар екенін көрсетеді. «Қажет болса, психологиялық қолдау алу үшін қайда жүгіну керектігін білемін» деген сұрақ статистикалық мәнді айырмашылықтарды көрсетті ($p = 0.046$, $F = 3.7532$). Бұл мәлімдеме психологиялық қызметтердің қол жетімділігі студенттердің эмоционалды тұрақтылық деңгейімен тікелей байланысты екендігі туралы тұжырымдары А. Шарипованың зерттеулерімен расталды [16].

Оқу материалдарының қажеттіліктерге сәйкестігі ($p = 0.115$) және оқытушылардың көмегі ($p = 0.125$) сияқты білім беруді қолдауға байланысты аспектілер айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетпеді, сондай ақ, техникалық оқыту құралдарын пайдалану ($p = 0.968$) айырмашылықтарды көрсетпеді ($F = 0.0823$), бұл барлық топтар үшін технологияның тең қолжетімділігін көрсетеді. Бейімделуге қанағаттану ($p = 0.622$) респонденттер арасында да ұқсас болды, бұл бейімделу процесінің жалпы бейтарап қабылдауын растайды.

Білім беру ортасын жеке және кәсіби дамуға ықпал ететін ретінде қабылдауда мәнді айырмашылықтар табылды ($p = 0.002$, $F = 7.9526$). Нәтижелер 2-кестеде берілген.

2-кесте. Уэлчтің бір факторлы дисперсиялық талдауы

	F	df1	df2	p
Мен группаластарыммен оңай тіл табысамын	9.6045	3	11.1	0.002
Мен өзімді студенттер қауымдастығының бір бөлігі ретінде сезінемін	1.2195	3	11.1	0.348
Мен оқытушылар мен курстастардан жеткілікті қолдау аламын	0.2876	3	11.2	0.833
Мен университеттің білім беру ортасында өзімді жайлы сезінемін	0.1435	3	11.1	0.932
Мен оқу процесіне байланысты стрессті сирек сезінемін	3.8693	3	11.7	0.039
Қажет болса, психологиялық қолдау алу үшін қайда бару керектігін білемін	3.7532	3	10.7	0.046
Университет ұсынатын оқу материалдары менің қажеттіліктеріме толық сәйкес келеді	2.3735	3	13.7	0.115
Мен оқытушылардың қол жетімді көмегінің арқасында оқу тапсырмаларын сәтті орындай аламын	2.4176	3	10.3	0.125
Техникалық оқыту құралдары маған оқу процесінде көмектеседі	0.0823	3	10.9	0.968
Мен университеттің білім беру ортасына бейімделгеніме қуаныштымын	0.6093	3	11.9	0.622
Университеттің білім беру ортасы менің жеке және кәсіби дамуыма ықпал етеді	7.9526	3	15.1	0.002

Дереккөз: авторлар құрастырған.

Зерттеу нәтижелері бейімделудің бірқатар негізгі аспектілерінде топтар арасында, әсіресе әлеуметтік байланыстар, стресс деңгейі және психологиялық көмектің қолжетімділігі туралы хабардар болу саласында айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін көрсетті.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді университет ортасына бейімдеу әлеуметтік, эмоционалды және академиялық аспектілерді қамтитын көп компонентті процесс болып табылады. Бұл компоненттердің әрқайсысы білім беру ортасының инклюзивтілік дәрежесіне байланысты біркелкі дамымауы мүмкін. Әлеуметтік интеграция студенттерде оқшаулануды төмендетуде шешуші рөл атқарады. Кейбір студенттердің оң қабылдауына қарамастан, тұлғааралық байланыстарды орнатуда және топпен өзара әрекеттесуде қиындықтар анықталды, бұл студенттер қауымдастығында инклюзивті тәжірибелердің жоқтығын көрсетеді. Студенттердің эмоционалды бейімделуі білім беру ортасын субъективті қабылдауға байланысты өзгереді.

Студенттердің психологиялық және академиялық көмек алу мүмкіндіктері туралы хабардар болмауы ақпараттық ашықтықты күшейту қажеттілігін көрсетеді. Қолдау қызметтері мен студенттер арасындағы тиімді байланыс арналары тұрақты бейімделудің қажетті шарты.

Академиялық қолдау жүйелі түрде қайта қарауды қажет етеді. Оқытудың институционалдық тәжірибелері көбінесе мүмкіндігі шектеулі студенттердің қажеттіліктерінің ерекшеліктерін ескермейді, бұл оқудың белсенділігі мен табыстылық деңгейін төмендетеді. Әмбебап дизайн принциптеріне негізделген икемді білім беру форматтарына көшу қажет.

Бейімделу шарттарын қабылдаудағы айырмашылықтар студенттердің тәжірибесінің гетерогенділігін растайды, бұл білім беру ұйымының жеке көзқарасын қажет етеді. Университеттер әр түрлі қажеттіліктерді ескеріп, әр студентке өз әлеуетін ашуға мүмкіндік беретін жағдайлар жасауы керек.

Қорытынды. Зерттеу ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің университеттің білім беру ортасына бейімделу ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Бейімделудің әртүрлі аспектілерін, соның ішінде әлеуметтік, эмоционалдық және білім беру компоненттерін талдау негізінде оқу процесі мен қолдау жүйесін жақсарту үшін қазіргі қиындықтар мен мүмкіндіктер туралы қорытындылар жасалды. Сипаттамалық статистиканың нәтижелері көрсеткендей, студенттердің көпшілігі өздерінің бейімделуін қанағаттанарлық деп бағалайды, дегенмен оқытушылардың қолдауы және психологиялық көмек туралы хабардар болу сияқты бірқатар негізгі көрсеткіштер бойынша орташа мәндер күтілетін деңгейден төмен болып қалады. Көптеген айнымалылар бойынша жоғары стандартты ауытқу білім беру ортасын қабылдаудағы айтарлықтай жеке айырмашылықтарды көрсетеді. Бір факторлы дисперсиялық талдау (Уэлч) студенттер топтары арасындағы әлеуметтік байланыстарды орнату қабілеті, стресс деңгейі және психологиялық көмектің қолжетімділігі туралы хабардар болу сияқты аспектілер бойынша статистикалық айырмашылықтарды анықтады. Бұл ерекше білім бері қажеттіліктері бар студенттердің әртүрлі топтары атаулы тәсілді және мамандандырылған қолдау бағдарламаларын әзірлеуді қажет ететін бірегей қиындықтарға тап болатынын көрсетті. Техникалық оқыту құралдарын пайдалануға және бейімделуге жалпы қанағаттануға байланысты аспектілерде айтарлықтай айырмашылықтар анықталған жоқ. Бұл бейімделудің осы элементтері барлық студенттер үшін салыстырмалы түрде тең деңгейде қамтамасыз етілетіндігін көрсетеді. Алайда, білім беру ортасын жеке және кәсіби дамуы ретінде көретін студенттер бейімделудің бұл аспектісі гетерогенді түрде қабылданатынын көрсетті.

Алынған мәліметтер негізінде ерекше білім беруді қажет ететін студенттерді университеттік жағдайда бейімдеу үшін келесідей ұсыныстар беруге болады:

1) Ерекше қажеттіліктері бар студенттер үшін стресс деңгейін төмендетуге, эмоционалды тұрақтылықты дамытуға және әлеуметтік бейімделуді жеңілдетуге бағытталған жекелендірілген бағдарламаларды енгізу қажет. Мұндай бағдарламаларға бейімделу аптасы, тәлімгерлік қолдау, кураторлармен тұрақты кездесулер, сондай-ақ стрессті басқару және қарым-қатынас дағдыларын дамыту бойынша тренингтерге қатысу жатады;

2) Студенттерге университеттің психологиялық қызметтері, оның ішінде олардың жұмыс арналары, қабылдау кестесі және өзара әрекеттесу формалары (жеке, онлайн, жасырын) туралы толық және түсінікті ақпарат беру керек. Ол үшін цифрлық платформаларды, мобильді қосымшаларды және әлеуметтік желілерді пайдалануға болады, сонымен қатар консультацияларға жылдам жазу мүмкіндігін енгізуге болады.

3) Оқу материалдары қабылдаудың әртүрлі ерекшеліктерін ескере отырып бейімделуі керек: визуалды, аудио және интерактивті компоненттер. Инклюзивті педагогикалық технологияларды қолдану – жобалық оқыту, шағын топтарда жұмыс істеу, сабақтың икемді форматтары – студенттердің білім беру процесіне белсенді қосылуына ықпал етеді. Инклюзивті тәсіл бойынша оқытушыларды оқыту қажеттілік тудырады.

4) Студенттерге оқытуға қажетті техникалық құралдарды (мысалы, ноутбуктер, арнайы бағдарламалар, ассистивтік технологиялар) пайдалануда тең мүмкіндіктер беру қажет. Мамандандырылған оқу кеңістігін – бейімделген техникамен жабдықталған ресурстық

орталықтарды құру қажет. Сондай-ақ, сандық платформалар әр түрлі шектеулері бар студенттерге қол жетімді болуы керек (мысалы, экранды оқу бағдарламаларын қолдау және балама мазмұн форматтары).

Осылайша, жүргізілген зерттеу ерекше білім беруді қажет ететін студенттердің сәтті бейімделуі әлеуметтік, эмоционалды және білім беруді қолдауды қамтитын кешенді тәсілге байланысты екенін көрсетті. Жайлы білім беру ортасын құру және ерекше қажеттіліктері бар студенттердің бейімделу деңгейін арттыру үшін ЖОО-да инклюзивті білім беруді дамытуға бағытталған ұсыныстарды одан әрі зерттеу және іске асыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы. [Электронды ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248>

2 Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective // Annual review of psychology. – 2001. – I. 52. – №. 1. – P. 1-26.

3 Akhmetova G., Massaliyeva Z., Ismanova R. & Butabayeva L. Formation of positive relationships of peers to children with special educational needs in inclusive education // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2022. – I. 17. – №. 8. – P. 2622-2633. DOI: 10.18844/cjes.v17i8.7822

4 Fong C. J. Academic motivation in a pandemic context: a conceptual review of prominent theories and an integrative model // Educational Psychology. – 2022. – I. 42. – №. 10. – P. 1204-1222. DOI: 10.1080/01443410.2022.2026891

5 Lazarus R. S. Stress, appraisal, and coping. – Springer, 1984. – 464 p.

6 Mayer J. D. et al. Emotional intelligence. – Cambridge University Press, 2011. – 521 pp.

7 Heiman T., Shemesh D. O. Students with LD in higher education: Use and contribution of assistive technology and website courses and their correlation to students' hope and well-being // Journal of learning disabilities. – 2012. – V. 45. – №. 4. – P. 308-318.

8 Donmez M. A systematic literature review for the use of eye-tracking in special education // Education and Information Technologies. – 2023. – I. 28. – №. 6. – P. 6515-6540. DOI: 10.1007/s10639-022-11456-z

9 Бутабаева Л., Ногайбаева Г., Исмагулова С., Кеңес Б. Готовность педагогов к работе в условиях инклюзивного образования: анализ потребностей в профессиональном развитии [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім-Образование» Национальной академии образования имени И. Алтынсарина. – 2024. – Т. 110. – №. 3. – С. 118-129. DOI: 10.59941/2960-0642-2024-3-118-129

10 Education O. S. N. The Salamanca statement and framework for action on special needs education // Special Educational Needs and Inclusive Education: Systems and contexts. – 2004. – V. 1. – P. 382.

11 Forlin C. et al. Demographic differences in changing pre-service teachers' attitudes, sentiments and concerns about inclusive education // International Journal of Inclusive Education. – 2009. – I. 13. – №. 2. – P. 195-209. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603110701365356>

12 Agavelyan R. O. et al. Teachers' attitudes towards inclusive education in Kazakhstan // Интеграция образования. – 2020. – Т. 24. – №. 1. – С. 8-19. DOI: <https://doi.org/10.15507/1991-9468.098.024.202001.008-019>

13 Batterton K. A., Hale K. N. The Likert scale what it is and how to use it // Phalanx. – 2017. – V. 50. – №. 2. – P. 32-39. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.jstor.org/stable/26296382>

14 Jan S. L., Shieh G. Sample size determinations for Welch's test in one-way heteroscedastic ANOVA // British Journal of Mathematical and Statistical Psychology. – 2014. – V. 67. – №. 1. – P. 72-93.

15 Этический кодекс исследователей образования Казахстана [Текст]. – Первое издание. – Нур-Султан: Казахстанское общество исследователей в области образования, 2020. – 68 с.

16 Шарипова А., Егенисова А., Бегимова М. Факторы эмоционального выгорания педагогов в условиях инклюзивного образования [Текст] // Өрлеу. Үздіксіз білім жаршысы– Өрлеу. Вести непрерывного образования. – 2024. – №3(46). – С. 26-32. DOI: <https://www.doi.org/10.69927/AWBI4638>

REFERENCES

1 Qazaqstan Respublikasynda joǵary bilimdi jáne ǵylymdy damytudyń 2023 – 2029 jylдарǵa арналған тўжырымдамасын бекіту туралы Qazaqstan Respublikasy Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 248 "On Approval of the Concept for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029"]. [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P23000000248> [In Kazakh]

2 Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 1–26.

3 Akhmetova, G., Massaliyeva, Z., Ismanova, R., & Butabayeva, L. (2022). Formation of positive relationships of peers to children with special educational needs in inclusive education. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 17(8), 2622–2633. DOI: 10.18844/cjes.v17i8.7822

4 Fong, C. J. (2022). Academic motivation in a pandemic context: A conceptual review of prominent theories and an integrative model. *Educational Psychology*, 42(10), 1204–1222. DOI: 10.1080/01443410.2022.2026891

5 Lazarus, R. S. (1984). Stress, appraisal, and coping. Springer, 464 pp.

6 Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2011). Emotional intelligence. Cambridge University Press, 521 pp.

7 Heiman, T., & Shemesh, D. O. (2012). Students with LD in higher education: Use and contribution of assistive technology and website courses and their correlation to students' hope and well-being. *Journal of Learning Disabilities*, 45(4), 308–318.

8 Donmez, M. (2023). A systematic literature review for the use of eye-tracking in special education. *Education and Information Technologies*, 28(6), 6515–6540. DOI: 10.1007/s10639-022-11456-z

9 Butabaeva, L., Nogajbaeva, G., Ismagulova, S., Kenes, B. (2024). Gotovnost' pedagogov k rabote v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya: analiz potrebnostej v professional'nom razvitii [Teachers' willingness to work in inclusive education: analysis of professional development needs]. *Nauchno-pedagogicheskij zhurnal «Bilim-Obrazovanie» Nacional'noj akademii obrazovaniya imeni I. Altynsarina* [Scientific and Pedagogical Journal «Bilim» of the Y. Altynsarin National Academy of Education], 110, 3, 118-129. DOI: 10.59941/2960-0642-2024-3-118-129 [In Russian]

10 Education, O. S. N. (2004). The Salamanca statement and framework for action on special needs education. *Special Educational Needs and Inclusive Education: Systems and Contexts*, 1, 382.

11 Forlin, C., Loreman, T., Sharma, U., & Earle, C. (2009). Demographic differences in changing pre-service teachers' attitudes, sentiments and concerns about inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*, 13(2), 195–209. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603110701365356>

12 Agavelyan, R. O. (2020). Teachers' attitudes towards inclusive education in Kazakhstan. *Integraciya v obrazovanii* [Integration of Education], 24(1), 8–19. DOI: <https://doi.org/10.15507/1991-9468.098.024.202001.008-019>

13 Batterton, K. A., & Hale, K. N. (2017). The Likert scale: What it is and how to use it. *Phalanx*, 50(2), 32–39. [Electronic resource] - URL: <https://www.jstor.org/stable/26296382>

14 Jan, S. L., & Shieh, G. (2014). Sample size determinations for Welch's test in one-way heteroscedastic ANOVA. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 67(1), 72–93. DOI: <https://doi.org/10.1111/bmsp.12006>

15 Eticheskij kodeks issledovatelej obrazovaniya Kazakhstana (pervoe izdanie) [Ethical Code of Educational Researchers of Kazakhstan]. (2020). Nur-Sultan: Kazakhstanskoe obshchestvo

issledovatelej v oblasti obrazovaniya [Kazakhstan Society of Educational Researchers], 68 pp. [In Russian]

16 Sharipova, A., Egenisova, A., & Begimova, M. (2024). Faktory emocional'nogo vygoraniya pedagogov v usloviyah inkluzivnogo obrazovaniya [Factors of emotional burnout of teachers in the context of inclusive education]. *Өрлеу. Үздіксіз білім жаршысы – Өрлеу. Вести непрерывного образования* [Orlew. News of continuing education], 3(46), 26–32. DOI: <https://www.doi.org/10.69927/AWBI4638> [In Russian].

Молдаханова М.¹, Кариев А.², Гелиши Ю.³, *Тайболатов К.⁴

¹Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая

³Университет Гази

⁴Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

¹Казахстан, Шымкент

²Казахстан, Алматы

³Турция, Анкара

⁴Казахстан, Астана

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ К ВУЗУ

Аннотация

Данное исследование предназначено для изучения особенностей адаптации студентов с особыми образовательными потребностями в условиях вуза.

Целью исследования является изучение социальных, эмоциональных и образовательных аспектов адаптации студентов с особыми образовательными потребностями к образовательной среде университета.

В исследовании приняли участие 40 первокурсников, разделенных на группы по типу образовательных потребностей. Для сбора данных использовался опросник, содержащий 11 утверждений, составленных по шкале Лайкерта, а для анализа использовалась описательная статистика, однофакторный дисперсионный анализ (Уэлч).

Результаты показали, что студенты оценивают адаптацию как в среднем удовлетворительную, в то время как между группами существует значительная разница между характеристиками способности устанавливать социальные связи ($p = 0,002$), уровня стресса ($p = 0,039$) и осведомленности о доступности психологической помощи ($p = 0,046$).

При этом образовательные аспекты, включая доступность учебных материалов и использование технических средств обучения, не показали существенных различий между группами. Основные проблемы связаны с социальной и эмоциональной адаптацией, что подчеркивает необходимость разработки программ поддержки, направленных на снижение уровня стресса, повышение социальной интеграции и улучшение доступности психологической помощи. Результаты исследования подчеркивают важность комплексного подхода к адаптации студентов.

Результаты исследования будут полезны для практики инклюзивного образования и совершенствования системы поддержки в вузах.

Ключевые слова: адаптация студентов, особые образовательные потребности, инклюзивное образование, социальная интеграция, психологическая поддержка, образовательная среда, высшее учебное заведение.

Moldakhanova M.¹, Kariev A.², Gelishi Y.³, *Taibolatov K.⁴

¹ M. Auezov South Kazakhstan University

² Abai Kazakh National Pedagogical University

³ Gazi University

⁴ Y. Altynsarin National Academy of Education

¹ Kazakhstan, Shymkent

² Kazakhstan, Almaty

³ Turkey, Ankara

⁴ Kazakhstan, Astana

STUDY OF THE PECULIARITIES OF ADAPTATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS TO THE UNIVERSITY

Annotation

This research is designed to study the peculiarities of adaptation of students with special educational needs in the university environment.

The purpose of the study is to investigate the social, emotional and educational aspects of adaptation of students with special educational needs to the educational environment of the university.

The study involved 40 freshmen divided into groups according to the type of educational needs. A questionnaire containing 11 statements on a Likert scale was used for data collection, and descriptive statistics, one-factor analysis of variance (Welch) was used for analysis.

The results showed that students rated adjustment as satisfactory on average, while there was a significant difference between groups on the characteristics of ability to establish social connections ($p = 0.002$), stress level ($p = 0.039$) and awareness of the availability of psychological help ($p = 0.046$). At the same time, educational aspects, including the availability of educational materials and the use of technical means of learning, did not show significant differences between the groups. The main problems are related to social and emotional adaptation, which emphasizes the need to develop support programs aimed at reducing stress levels, increasing social integration and improving the availability of psychological support. The results of the study emphasize the importance of an integrated approach to students' adaptation.

The results of the study will be useful for the practice of inclusive education and improving the support system in higher education institutions.

Key words: student adaptation, special educational needs, inclusive education, social integration, psychological support, educational environment, higher education institution.

Редакцияға түсті: 28.01.2025

Рецензиялаудан кейін мақұлданды: 14.05.2025

Жариялауға қабылданды: 27.06.2025